

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-5-81-72>

УДК 159.9

Віщук Н.Я., Цуркан Т.Г.

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

ВИКОРИСТАННЯ ПРОЕКТИВНИХ МЕТОДИК ВИВЧЕННЯ ОСОБИСТОСТІ В РОБОТІ З МОЛОДШИМИ ШКОЛЯРАМИ

Анотація. У статті визначається актуальність, теоретичні засади та важливість вивчення особистості дітей шкільного віку шляхом використання графічних методів проекції. Автори розкривають походження та зміст основних понять, наводять класифікації і описують декілька методик з групи внутрішньоособистісної діагностики: «Намалюй дерево», «Малюнок людини», «Неіснуюча тварина», де розкривають мету, зміст і методичні аспекти їх проведення, ускладнення, вимог оцінювання та інтерпретації малюнків: особливості кольорової гама, вербальних знаків та віку школярів. Також розкрито сутність проекційної діагностики та профілактики проблеми впливу телекомунікацій на психіку дітей на уроках «Я досліджую світ» у 3 класі. У висновках зазначають позитивні, негативні сторони та можливості застосування проективної діагностики вчителями початкової школи у єдності з іншими кількісними та якісними методами.

Ключові слова: проекція, проективні методики, методологія проведення, тести, психодіагностика, діагностика школярів, соціальна діагностика, інтерпретація малюнків, телекомунікації, урок «Я досліджую світ».

Vishchuk Nataliia, Tsurkan Taisiia
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

THE USE OF PROJECTIVE METHODS OF STUDYING PERSONALITY IN WORKING WITH YOUNGER STUDENTS

Summary. The article identifies the historical aspects, relevance and importance of the study and diagnosis, both group and individual, of the personality of school-age children through the use of projection methods, including graphic techniques. The authors describe the theoretical foundations of this problem, reveal the origin and meaning of the concepts: «projection», the founders of which are Freud and Jung, and close to the modern understanding of the concept of «projective methods» of different authors. One of the classifications of such methods is also given and several of the group of intrapersonal diagnostics are described, such as: «Draw a tree», «Drawing a person», «Non-existent animal». The purpose, content and methodological aspects of their implementation, complications and features of interpretation of products of activity – children's drawings are revealed. Describes the color scheme of the picture, the meaning of the accompanying verbal, positive or aggressive signs during the child's activities, as well as age characteristics in the artistic activities of students. An important factor in the interpretation is communication with the child and the identification of the real features of the image, their competent «reading», so the method is high quality and involves taking into account all areas of life of the student. The authors describe the impact of modern telecommunications on the psyche of children, in particular aggression and emotional distress – as consequences and object of study for this problem. In the practice of pedagogical activity at school it is possible to diagnose and identify such problems in the lessons «I explore the world» – on the example of the method «Draw advertising» in the 3rd grade. It also has a preventive and educational purpose, as it is combined with educational material on the topic «Advertising. Types of advertising. The impact of advertising on human decisions», as well as develops creativity and reveals deep subconscious, already learned in everyday life by students, concepts, visions and values. The authors of the article in the study formed conclusions, positive and negative aspects of the use of projective methods in educational activities, clarified the possibilities of projective diagnosis for use by primary school teachers, as well as the effectiveness and progressive development of children as positive consequences. Based on the results of the activities, practical requirements and reservations were created, non-compliance with which will make it impossible to objectively assess the test results. In the conclusions, the authors noted the need for systematic conduct and combination with other quantitative and qualitative methods of studying personality in educational activities and the overall positive results after their application in educational activities.

Keywords: projection, projective methods, methodology, tests, psychodiagnostics, diagnostics of schoolchildren, social diagnostics, interpretation of pictures, telecommunications, lesson «I explore the world».

Постановка проблеми. Сучасний освітній процес відбувається за участі багатьох сторін, починаючи від батьків, закінчуючи директором школи, та головним суб'єктом є особистість кожного учня. Важливими є усі сфери життєдіяльності дитини, зокрема перебування її в соціумі, як живому, так і віртуальному (новітні технології).

В умовах сучасного динамічного суспільства з усіма позитивними та негативними аспектами технологій та наявності різноманіття соціальних та психологічних проблем, наприклад сімейних,

надзвичайно важливим є емоційно-психічний розвиток дитини.

В практиці психолого-педагогічних досліджень під час вивчення особистості школяра та аналізу його стосунків з іншими людьми використовують широкий спектр методик. Значна частина з них належать до проективних методів, які є не тільки якісними, а й цікавими. Особливістю їх є можливість однакового виявлення найменш доступних для прямого спостереження у дітей психоемоційних станів, темпераменту, рівня емпатії та тривожності у дітей з різним психічним розвитком [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій: проблему почали вивчати порівняно недавно, від 50–х років ХХ століття над нею працювали багато сучасних науковців: інтерес до дитячого малюнку виник у російських вчених В.К. Воронова, О.М. Куцаєнко, М.О. Рибнікова, Ф. Чада, І.Д. Єрмакова, Я.М. Когана, П.І. Коропова. А в кінці цього ж століття малюнкові техніки для вивчення особистості вивчали такі відомі вчені, як: Т.С. Яценко, Ю.С. Савченко, В.С. Мухіна, О.Ф. Потьомкіна, О.С. Романова, Г.Т. Хоместаускас та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проективні методики широко використовуються у психології і набувають поширення у шкільній практиці роботи з учнями, що є ще мало дослідженим та практично вивчається.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження особливостей використання проективних методик у роботі з дітьми шкільного віку.

Завдання дослідження: проаналізувати літературу та різні джерела інформації з проблеми проективних діагностик, визначити особливості використання та практичного застосування проективних графічних методик для вивчення особистості школяра, їх позитивні та негативні сторони та вимоги, дослідити вплив телекомунікацій на психічний розвиток дітей, та акумулювати дані знання на основі уроку «Я досліджую світ» у 3 класі.

Виклад основного матеріалу. 1. Сутність та теоретичні засади поняття «проективні методики». Термін «проекція» належить основоположникам психоаналізу, Фрейдів та Юнгу, як «недозволені бажання» людини. З. Фрейд вважав, що враження дитинства, отримані з сім'ї, роблять вирішальний вплив на формування характеру людини, і визначають його поведінку наступні роки [4]. Пізніше поняття набуло суттєво іншого, розширеного значення. Американський психолог Г. Мюррей першим описав цей процес, як тенденцію людей діяти під впливом своїх потреб, допускаючи різноманітну інтерпретацію цього. Термін «проективні методики» використав Л. Френк в 1939 році як прийом вивчення особистості, під час якого людину вводять у ситуацію, реакцію на яку вона створює в залежності від значення цієї ситуації, її думок і почуттів. Мотиви в проективних методиках не бувають строго однозначними, і набувають значення тільки в зв'язку з особистісним значенням респондента [2, с. 6]. У кінці ХХ століття дану проблему продовжили вивчати та практично застосовувати відомі вчені та психологи.

Проективні методики є практично універсальними по відношенню до вікових категорій. Але є особливо дієвими у роботі з учнями дошкільного та шкільного віку. Це пояснюється тим, що діти ще не вміють аналізувати себе та власну проекцію, а висловлювання залежить від розвитку мовлення дитини. Тому особливої уваги заслуговують графічні проективні методики. На практиці їх можна застосовувати як фронтально, так і індивідуально, якісно оцінивши результати діяльності, тому зараз є класичними діагностичними засобами, маючи ряд особливостей:

- невизначеність мотивів;
- відсутність обмежень у виборі;

- відсутність оцінки відповідей як «правильних» та «помилкових».

На основі наявних характеристик, Франк запропонував класифікацію даних методів, якою і зараз користуються психологи:

- методики структурування (використання «клякс» Зиверта, тест Роршаха) – надання певного змісту матеріалам (малюнкам);
- методики конструювання (тест «Мозаїка») – створення цілого з частинок;
- методики інтерпретування (малюнок сім'ї, САТ) – «читання» ситуацій, зображених дитиною;
- методики експресивні, графічні (малюнок неіснуючих тварин, «Дім, дерево, людина») – самостійне зображення людей, тварин, предметів та ін. на вільну чи визначену тему;
- методики доповнення (тест незакінчених речень) – завершення фрази, розповіді;
- методики імпресивні (тест кольорних пріоритетів М. Люшер) – потребують вибору мотивів.
- методики катарсису (тест ляльок А. Вольтман) – творче самовираження в умовах емоційного напруження [4].

А, наприклад фахівці сайту «Дитячий психолог» (<https://dytpsyholog.com>), пропонують іншу класифікацію, де виділяють три великі групи за об'єктом діагностування:

1. Внутрішньоособистісна діагностика.
2. Методики для визначення рівня розвитку психічних процесів.
3. Міжособистісна діагностика.

2. Методика та застосування. Особливу увагу ми присвятили вивченню першої групи, серед яких найвідомішими є такі: «Намалюй дерево», «Намалюй людину», «Намалюй тварину», «Казкова (Неіснуюча) тварина» тощо.

Тест «Намалюй дерево». Автор, Ф. Гуденаф, запропонував для дослідження пізнавальних можливостей. Пізніше К. Маховер було розроблено систему критеріїв вивчення особистісних особливостей.

Мета. Виявлення особистісних особливостей дитини. Малюнок дерева традиційно розглядається у проективній психодіагностиці як автопортрет, у якому цілісно відображається ставлення до себе, самооцінка, характер взаємовідносин дитини з оточенням, а також її особистісні якості [3].

Обладнання. Аркуш паперу А–4, ручка, простий олівець, кольорові олівці, фломастери.

Інструкція. Аркуш краще обирати білий і класти вертикально. Підписувати слід вкінці, щоб нічого не вплинуло на розміщення об'єктів. Дитина має сама обрати, чим малювати.

Завдання. Дитині потрібно намалювати дерево, яке подобається (не можна давати ніяких додаткових пояснень).

Проективна методика «Неіснуюча тварина», автор Друкаревич М.З.

Мета: Дослідити, загальні особистісні особливості, діагностувати агресивність, проблеми у спілкуванні, виявити особливості внутрішнього світу дитини, сприймання та ставлення до оточуючого середовища.

Обладнання: аркуш паперу А–4, простий олівець, кольорові олівці, гумка.

Інструкція. Завдання 1: дитині потрібно придумати і намалювати тварину, але таку, якої не існує, вигадати для неї нове неіснуюче ім'я. Героїв з мультфільмів та казок використовувати не можна.

Завдання 2: скласти оповідання про цю тварину. Форма – довільна, обсяг – 10–15 речень. Бажано, щоб в описі були такі відомості: яка тварина за розміром, де вона живе, хто живе з нею, що їсть, чим займається, що любить робити, чого боїться, яку користь приносить, кому, хто її друзі, хто вороги, які бажання у тварини..

Додаткові завдання (для глибшого емоційного діагностування): намалювати «Найбільш злу і найстрашнішу тварину» (дозволяє виявити найбільш приховані агресивні і депресивні тенденції, реакцію на загрозу), «Щасливу тварину» (цінності і прагнення досліджуваного), «Нещасну тварину» (характер побоювань, усвідомлені і неусвідомлені уявлення досліджуваного про його найбільш гострі проблеми, ступінь стійкості досліджуваного до різного ступеню стресів) [3].

Тест «Малюнок людини». Автор К. Маховер. Тест був розроблений в 1946 році для вивчення індивідуальних особливостей.

Мета: перевірити самооцінку, уявлення про себе, своє тіло, статеву ідентичність та роль у житті, властивість до комунікації та стан відносин з іншими, виявити рівень інтелекту, тривожності, агресивності, можливі ознаки патологій.

Обладнання: чистий аркуш А4, простий (середньо-м'який) олівець, гумка.

Інструкція. Етап 1: дитині дають матеріали та завдання: «Намалюй, будь ласка, людину, якомога краще» [3]. Уточнюючих запитань слід уникати. На будь-які вираження сумнівів можна сказати: «ти почни, а далі легше буде...».

Якщо дитина намалювала бюст або частину людини, чи карикатуру, або абстракцію, її просять створити ще один малюнок, але людину у повний зріст і з усіма частинами тіла. Спостереження протягом всього процесу розкриє багато особливостей дитини. Потрібно дивитися на реакцію та ставлення до завдання, чи був опір, різка відмова, чи були і скільки запитань, як часто, чи потребувала дитина у подальших підказках, пряма демонстрація, чи поведінкова, чи, можливо, впевнено приступила до малювання.

Етап 2: бесіда – потрібно поспілкуватися з школярем, щоб прояснити моменти, які цікавлять, або є незрозумілими, а звертаючи увагу на реакцію дитини, можна побачити емоційні стани. Можна ставити запитання такого ж формату, як і про тварину (вищезгадана методика) та додавати те, що цікавить: на кого дивиться людина, про що думає, що відчуває, чи подобається вона учневі, і т.д. Можна також попросити її скласти історію про цю людину [3].

3. Особливості інтерпретації малюнків. Перш ніж перейти до інтерпретації методик варто зазначити одну особливість, яка полягає в тому, існує закономірність, що з віком дітей малюнок людини збагачується все новими деталями, тобто що кожному віковому проміжку характерні певні особливості малювання. Тому інтерпретуючи малюнок в першу чергу треба звертати увагу на вік дитини і від цього відштовхуватись [3]. Для молодшого шкільного віку характерні особливості художньої діяльності такі: зображення форми складних об'єктів контурами, порушення пропорцій, відсутність деяких деталей, силуетне, необ'ємне зображення, часто руки дитина малює від верхньої частини тулуба, іноді частини тіла роз'єднані тощо.

Кольорова гама малюнку є показником емоційного відношення дитини до ситуації, важливо звертати увагу на загальну кольористику. Темні кольори символізують негатив, чорний колір при наявності інших – означає, що дитина зазнає стресу, або потребує змін, протестує, коричневий – фізичного дискомфорту, негативних емоцій, якщо дитина на початку швидко береться за роботу, а потім застигає, чи втрачає енергію – спостерігаються холодні темні відтінки, наприклад сірий – як байдужість. Висока яскравість і контрастність, сильний натиск – відносять до агресивного типу, наприклад, червоний як підвищена збудливість. Світлі яскраві тони несуть позитивне або неагресивне значення: синій колір показує потребу у спокої, поглиблення у собі, зелений – прагнення безпеки, врівноваженість, жовтий – безпосередність, творчість, допитливість, фіолетовий – фантазія, інтуїція, емоційна незрілість. Забарвлення фігур людей може показати ставлення до них, а себе – сприйняття та внутрішні почуття учня.

Розміщення об'єктів на аркуші у верхній частині означає схильність до оптимізму, у нижній – пригнічення, зміщення вліво – показує орієнтацію на себе (інтровертність), вправо – на зовнішній світ. Якщо фігури, позначаючи дитину, маленькі – незахищеність, громіздкі – висока тривожність, або слабкий самоконтроль, фігура в розмах – завищена самооцінка. Важливо помічати деталі, вони можуть означати щось важливе для школяра. Наявність гострих кутів, зубів – негативний показник агресивності та озлобленості.

Вербальні сповіщення також важливі при трактуванні. Вони показують рівень самооцінки дитини, наприклад високий: «Я тут танцюю!»; агресивності : «Мені не подобається це завдання!». Заниження ролі батьків у строгій формі – неадекватна самооцінка у дитини, конфлікти у сім'ї. Про доброзичливі сімейні взаємостосунки свідчать низька тривожність у висловлюваннях та кольорах.

Інтерпретація малюнків не має конкретних визначених критеріїв, вона є не кількісною, а якісною. Важливо також враховувати події на даний момент. Грамотний педагог розуміє, що дитина може намалювати страшного звіра не тому, що чимось стривожена, а тому, що побачила його в мультфільмі. Тому варто проводити це вчасно, щоб врахувати усі можливі чинники.

4. Діагностування впливу телекомунікацій на дитину в умовах школи. Телекомунікації іноді несуть емоційне неблагополуччя за умови перенасичення ними життя суспільства, а дітей зокрема. Причиною є нерегламентований час перегляду медіа вдома в позаурочний час. На свідомість дитини впливають картинки, які перемикаються з величезною швидкістю, вони затягують в себе, нейтралізуючи пізнавальну активність. Як результат в мовленні школяра, як вербальному, так і невербальному, з'являються «рекламні» шаблони, знаки, вислови і жести, які поступають з екранів. На фоні високої чутливості та сприйнятості інформації з медіа у дітей можуть з'являтися стурбованість, страхи, фізична і вербальна агресія, знижуватися пізнавальна активність [1].

У шкільній практиці це можна дослідити за допомогою проєктивних методів на уроці «Я до

сліджую світ» під час вивчення теми «Реклама. Види реклами. Вплив реклами на рішення людини» у 3 класі, водночас залучаючи профілактичні прийоми. На етапі створення проблемної ситуації, або безпосередньо перед поясненням матеріалу уроку доцільно провести таку проєктивну роботу, щоб діти до початку засвоєних норм показали уже наявні, в деяких випадках і проблемні. Учням дається завдання намалювати, або створити свою рекламу, не уточнюючи яку. Для цього завчасно підготувати матеріали – аркуші паперу та кольорові олівці, чи фарби на вибір. Інтерпретуючи «готові реклами», учителю потрібно звертати увагу як на кольорову гаму, так і настрій малюнка, героїв, подій, знаків трижності тощо.

Використання педагогами проєктивних графічних та інтерпретуючих методик матиме позитивний вплив, враховуючи більш глибоке та якісне вивчення можливостей, почуттів, реакцій та поведінки учнів. На основі результатів дослідження учитель зможе грамотно побудувати співпрацю та корекційну роботу з батьками або опікунами. Негативні сторони будуть полягати у неконкретності, відносності інтерпретації, що вимагатиме ґрунтовного аналізу та затрат часу з боку вчителя. Для чіткого бачення проблем та особливостей дітей, дані методи потрібно застосовувати у комплексі з кількісними, які тільки підкріплять результат.

Для ефективного використання методик потрібно пам'ятати про їх особливості та слідувати таким вимогам:

– не доцільно розкривати мету завдання проєктивної вправи та наводити приклади на задану тематику;

– не давати вибору матеріалів, чи наголошувати на кольоровій гамі;

– краще уникати уточнюючих питань стосовно самого зображення.

Це унеможливило справжній вияв та аналіз внутрішнього світу особистості.

Висновки і пропозиції. Проєктивні методики, які цікавили науковців з початку ХХ ст., зараз широко застосовуються у практиці шкільної освіти, дають великі можливості при пізнанні дитини педагогами, психологами, оскільки художня діяльність розкриває глибокі, неусвідомлені мотиви поведінки та внутрішніх психоемоційних станів. Методики мають свої особливості та класифіковані за різними критеріями, але ефективність та терапевтичний ефект залишаються такими ж. Для використання їх у педагогічній діяльності необхідно дотримуватися вимог та методики проведення, а також проводити їх систематично, щоб побачити прогрес. Оскільки сучасні телекомунікації та медіа через перенасиченість у житті дітей завдають негативних впливів, важливим є їх діагностування та профілактика шляхом застосування проєктивних графічних методик з подальшим опрацюванням. Але варто зазначити, що вони повинні використовуватися у комплексі з іншими кількісними та якісними методами, щоб формувати загальну та точну картину бачення проблем та переваг кожної дитини.

Список літератури:

1. Петрайтене М.В. Можливості використання проєктивних методів у вивченні особистості дітей дошкільного віку : автореф. дис. ... кандидата психологічних наук : 19.00.07. Воронеж, 2002. С. 3–10.
2. Астафьева Н.В. Використання проєктивних методик у роботі з дітьми. Хабаровськ : Наука, 2018. С. 5–20.
3. Крамаревич О.В., Луньова А.О. Дитячий психолог. Київ, 2015. URL: <https://dytpsyholog> (дата звернення: 19.05.2020).
4. Курносова О.В. Діагностика можливості та обмеження проєктивної методики «Малюнок сім'ї» при вивченні міжособистісних стосунків у сім'ї. Житомир : Наука, 2007. С. 3–10.

References:

1. Petrighten, M.W. (2002). *Mozhlyvosti vykorystannia proektyvnykh metodiv u vyvchenni osobystosti ditei doshkilnoho viku* [Possibilities of using projective methods in studying the personality of preschoolers] (PhD Thesis). Voronezh: Science.
2. Astafieva, N.V. (2018). *Vykorystannia proektyvnykh metodyk u roboti z ditmy* [Use of projective techniques in work with children]. Khabarovsk: Science.
3. Kramarevich, O.V., & Lunyova, A.O. (2015). *Dytiachyi psykholog* [Child psychologist]. Kyiv. URL: <https://dytpsyholog>
4. Kurnosova, O.V. (2007). *Diahnostyka mozhlyvosti ta obmezhenia proektyvnoi metodyky «Malunok simi» pry vyvchenni mizhosobystisnykh stosunkiv u simi* [Diagnosis of the possibility and limitations of the projective method «Picture of the family» in the study of interpersonal relationships in the family]. Zhytomyr: Science.